
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1Даш:94(477)«1940/2010»

О. С. Амеліна

ПРОБЛЕМАТИКА КОЗАЦЬКОГО ЗДОБИЧНИЦТВА В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Я. ДАШКЕВИЧА

Амеліна Оксана Сергіївна, магістр, e-mail: iamelinaolga@gmail.com

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
вул. Єлисаветинська, 12, Одеса, 65082, Україна

АНОТАЦІЯ

У запропонованій статті розглядається наукова спадщина відомого українського історика Ярослава Дашкевича, зокрема та її частина, яка безпосередньо стосується тематики козацького здобичництва в умовах Великого Степового кордону України. Проаналізувавши праці вченого, ми виявили три основних напрямки, в контексті яких розглядається проблематика козацького здобичництва. Перший напрямок — дослідження Великого Степового кордону, що проходив через територію України. Другий — козацько-татарська взаємодія та роль здобичі у військових походах козаків. Введення у науковий обіг комплексу джерел, які підтверджують існування козацького здобичництва, — третій напрям. У роботах Я. Дашкевича Український Степовий кордон не просто висвітлюється лінією розмежування, а зазначається його роль як зони взаємодії двох протилежно різних типів життя та господарювання — осілого та кочового. Саме в цій зоні формувався новий тип життєдіяльності — пограничний, представниками якого стало українське козацтво. Пограниччя перш за все вплинуло на військово-побутову культуру козаків, у межах якої і сформулося козацьке здобичництво.

Ключові слова: Ярослав Дашкевич; козацьке здобичництво; Великий Степовий кордон; козацько-татарська взаємодія; здобич.

О. С. Амелина

ПРОБЛЕМАТИКА КАЗАЧЕСКОГО ДОБЫЧЕСТВА В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ Я. ДАШКЕВИЧА

Амелина Оксана Сергеевна, магистр, e-mail: iamelinaolga@gmail.com

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
ул. Елисаветинская, 12, Одесса, 65082, Украина

АННОТАЦИЯ

В предлагаемой статье рассматривается научное наследие известного украинского историка Ярослава Дашкевича, в частности та ее часть, которая непосредственно касается тематики казачьего добычества в условиях Большой Степной границы Украины. Проанализировав труды ученого, мы обнаружили три основных направления, в контексте которых рассматривается проблема казачьего добычества. Первое направление — исследование Большой Степной границы, проходящей через территорию Украины. Второе — казацко-татарское взаимодействие и роль добычи в военных походах казаков. Введение в научный оборот комплекса источников, которые подтверждают существование казачьего добычества, — третье направление. В работах Я. Дашкевича Украинская Степная граница освещается не просто как линия разграничения, а указывается ее роль как зоны взаимодействия двух противоположных типов жизни и хозяйственной деятельности — оседлой и кочевой. Именно в этой зоне формировался новый тип жизнедеятельности — пограничный, представителем которого стало украинское казачество. Пограничье прежде всего повлияло на военно-бытовую культуру казаков, в рамках которой и сформировалось казаческое добычество.

Ключевые слова: *Ярослав Дашкевич; казаческое добычество; Большая Степная граница; казацко-татарское взаимодействие; добыча.*

O. S. Amelina

**PROBLEMS OF COSSACKS TROPHYING PRACTICE:
A SCIENTIFIC HERITAGE Y. DASHKEVICH**

Amelina Oksana, Master student of II year, specialty: history of Ukraine, e-mail: iamelinaolga@gmail.com

Odessa I. I. Mechnikov National University,
Elisavetinska Str., 12, Odesa, 65082, Ukraine

ABSTRACT

This article is devoted to the scientific heritage of famous Ukrainian historian Yaroslav Dashkevich, including the scope directly related to the issues of Cossack trophying on Great Steppe border of Ukraine. Analyzing the scientist's work, revealed are the three major trends in the context of that address issues of trophying by Cossacks. The first problematic area embraces the study of the Great Steppe border, passing throughout the Ukraine territory. The second one is Cossack-Tatar interactions and the Cossacks prey role in military campaigns. The third direction refers to introducing the scientific research of complex sources confirming the Cossacks trophying practice. Ya. Dashkevich in his works highlights the Ukrainian steppe border not just as a dividing line, but states the frontier role of a zone of interaction between two oppositely different types of life and economy: settled and nomadic.

It is just in this area that formed a new life and economy type, the boundary one, represented by the Ukrainian Cossacks. The borderland primarily affected the military and everyday life culture essentially contributing to the Cossacks' trophying formation.

Key words: Yaroslav Dashkevich; cossack's trophying; Great Steppe Border; cossack-tatar interaction; pray.

Ярослав Романович Дашкевич (1926–2010 рр.) — відомий український історик та археограф. В українську історичну науку він увійшов як основоположник та провідний теоретик вивчення українського пограниччя, дослідження історії українсько-тюркської взаємодії, сходознавства, вірменістики. Ярослав Романович залишив вагомий науковий доробок, як у друкованому, так і в рукописному варіантах. Так, число опублікованих праць станом на 2006 р. сягнуло понад 2 тис. бібліографічних позицій [12, с. 5].

На сьогодні дослідники все більше уваги стали приділяти науковій спадщині та самій персоналії історика. Так, серед

дослідників постаті Я. Дашкевича та його наукової спадщини можна назвати: І. Бутича, В. Мельник, А. Фелонюк, М. Капраля, Г. Сварник та ін. Також варто зазначити, що було видано збірку фундаментальних праць Я. Дашкевича «Україна і Схід», яка містить у собі коментарі самого історика, його сучасників, листування та зібрані Дашкевичем архівні матеріали.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати праці Я. Дашкевича, перш за все ті, які стосуються, козацько-татарської взаємодії, результатом якої стало здобичництво, та роботи щодо вивчення Великого Степового кордону, в межах якого відбувалася зазначена раніше взаємодія.

Відповідно до мети ставимо наступні завдання: виокремити основні напрямки в науковій діяльності історика, в контексті яких висвітлюється тематика козацького здобичництва. Охарактеризувати погляди Я. Дашкевича щодо захоплення козаками військової здобичі та її ролі у козацькому середовищі. Висвітлити доцільність використання комплексу джерел, введених у науковий обіг Ярославом Романовичем, для дослідження проблематики козацького здобичництва.

Зазначимо, що Я. Дашкевич не використовує сам термін «здобичництво», переважно в його роботах для позначення даного явища ми зустрічаємо термін «походи заради здобичі» та «здобич».

Також вагомим був той факт, що Я. Дашкевича вважають учнем школи М. Грушевського, цей аспект також вплинув на наукове коло зацікавлення історика. Дослідження українського козацтва та його взаємодії з турками, татарами, ногайцями можна віднести до сходознавчого напрямку наукової діяльності вченого. Сам Я. Дашкевич був одним з небагатьох українських істориків, які працювали в тематиці сходознавства за радянських часів. І це не є дивним, бо дана тема була життєво «небезпечною» — репресивна політика радянського уряду жорстоко карала вчених-істориків. На думку самого Я. Дашкевича, гальмування історії сходознавства в радянській Україні мало дві причини. Перша — «це небажання допустити до розвитку українського історичного сходознавства, здатного своєю елітарністю ламати окови провінціалізму української радянської історичної науки. Друга — це інститут фасадних істориків, наукової номенклатури... які ніколи не були реаль-

но зацікавлені у розвитку українського історичного сходовознавства» [6, с. 692].

Попри значний внесок Я. Дашкевича і вивчення його наукової творчості й до сьогодні залишаються мало дослідженими аспекти наукової діяльності історика. Один з таких — козацьке здобичництво. Справа в тому, що станом на сьогодні немає комплексного дослідження щодо феномену козацького здобичництва. Частіше за все дане явища згадується з точки зору військової культури українського козацтва кінця XV–XVII ст. Тому й не є дивним, що висвітлення історіографії здобичництва знаходиться в стані розробки.

Окреслимо три основні напрямки дослідження вченого, які дозволяють більш детально дослідити козацьке здобичництво. Перший напрям — дослідження Великого Степового корону; другий — татарські походи на територію України та козацькі походи-відповіді і як наслідок цих походів — здобичництво; введення в науковий обіг джерел щодо козацько-турецької взаємодії, як третій напрямом. У контексті вищезазначених напрямків вчений звертається до тематики козацького здобичництва, але не виокремлює її.

Сама концепція «Великих кордонів», які проходять через усю Земну кулю і створюють специфічні умови існування та розвитку народностей на їх територіях, не є новою. Проте здебільшого її розробкою та дослідженням займалися американські науковці. Зокрема основний ідеолог згаданого концепту Ф. Тернер зазначав: «Much has been written about the frontier from the point of view of border warfare and the chase, but as a field for the serious study of the economist and the historian it has been neglected» (Багато було написано про кордон з точки зору прикордонної війни і погоні, але як поле для серйозного вивчення економіста і історика було знехтувано) [2]. У цьому висловленні дослідник підкреслює важливість кордону або фронтиру не тільки як лінії розмежування на карті чи місцевості, а перш за все, як зони взаємодії двох різних культур, зони, яка дає основу для зародження нового пограничного способу життя. Сам Я. Дашкевич зазначав, що через територію України проходили (а декотрі і зараз проходять) кілька природних і антропогенних кордонів. Одним із найбільш впливових був кордон між Заходом і Сходом, який проходив, рухаючись по

території залежно від політичних обставин [10, с. 29–30]. На території сучасної України він становив собою степову зону за ширишки до кількох сотень і завдовжки до однієї тисячі кілометрів, яка існувала до кінця XVIII ст. [14, с. 21].

Саме в межах Великого Степового кордону зароджувалося та формувалося українське козацтво, яке несло в собі специфічний образ пограничного життя [5, с. 20]. У кожному окремому регіоні Великого Степового кордону діяв свій власний цивілізаційний фактор, який впливав на етнокультурні особливості місцевого населення. В Українському Великому кордоні, що мав концентрацію в Причорноморських степах, особливим фактором стала взаємодія козаків із татарськими ордами [3, с. 7]. Результатом такої взаємодії стало формування козацького здобичництва.

Сьогодні сам термін «здобичництва» трактують як прикордонну війну козаків проти турок і татар, яка була направлена на захоплення здобичі [11, с. 172]. Однак здобичництво, як і саме козацтво, пройшло етапи свого формування, становлення та трансформації. Воно не тільки несло в собі матеріальні вигоди, але й відображало прикордонний тип побутування, мислення, культури, який в свою чергу поєднував у собі соціокультурні елементи Сходу та Заходу.

Степовий кордон безперечно слугував лінією розмежування в багатьох соціокультурних аспектах, однак він не став непроникним бар'єром. Цей кордон постійно рухався та, як зазначив Я. Дашкевич: «...розмивався, як з українського, так і з тюркського боку» [10, с. 44].

Другий напрям наукових розробок Я. Дашкевича — взаємодія козаків з турками, татарами, ногайцями, яка переважно виражалася у військових конфліктах. У даній тематиці вчений розглядає значення самої здобичі у військовій культурі козаків. До козацької здобичі входили: коштовні речі (ювелірні вироби, тканини, гроші), військові трофеї (зброя, зброя, гармати), худоба (вівці, велика рогата худоба, коні), полонені (чоловіки, жінки та діти). Саме останній вид козацької здобичі є доволі показним у розумінні самого явища здобичництва.

Справа в тому, що козаки, так само як і турки, брали полонених. Цей аспект військової культури козацтво також запозичило в умовах взаємодії з турками і татарами, ногайцями. Однак у козацькому середовищі він набув ряду специфічних

особливостей. Питання «козацького ясиру» потребує більш детального вивчення, і сьогодні воно має позначку «до постановки питання» в історичній науці. Проте цікавими є зауваження Ярослава Романовича щодо причин здобичних походів козацтва, особливо тих, під час яких козаки брали полонених.

Так, Я. Дашкевич зазначав, що сухопутні і морські походи козаків несли в собі ідеї помсти за лихо, яке заподіяли українському населенню постійні турецько-татарські напади [5, с. 21]. Та спираючись на джерела, історичні розвідки наших сучасників, можна говорити про те, що фактор «помсти» мав місце в козацькому здобичництві.

Як зауважив М. Грушевський: «...вся Україна з виїмком хіба зайнятої Москвою північної Чернігівщини стала театром страшних спустошень татарських, турецьких» [4, с. 334]. Тому й не дивно, що серед «утікачів» на Запорозжя чималий відсоток становили люди, родичі яких загинули, або потрапили в полон під час нападів татар» [5, с. 20], тому ідея помсти у козацькому середовищі виникає доволі рано.

Неможливо визначити, яке співвідношення між собою мало бажання помсти та економічні вигоди. Однак цілком очевидно, що обидва фактори відігравали важливу роль у здобичних походах козаків XVI–XVII ст. Підтвердження факту помсти ми знаходимо у самому козацькому середовищі. У свою чергу Я. Дашкевич відзначав важливу «позитивну» роль прикордонних старост у становленні козацтва як військового формування XVI ст. [5, с. 21–22] Так, наприклад, барський староста Бернард Претвич очолював походи козаків на початковому етапі існування українського козацтва до інституалізації у реєстрове козацтво та Запорозьку Січ. Зазначав, що більшість походів були відповідями козаків на захоплення татарами ясиру з українських земель, при цьому Б. Претвич не замовчував аспект захоплення здобичі козаками під час таких походів-відповідей [13, с. 51–52].

Важливими є вивчення Я. Дашкевичем турецьких торговельних локацій на території Північного Причорномор'я, тому що найчастіше перепродаж козацької здобичі, наприклад, такої як худоба, чи обмін турецьких полонених на українських невільників або ж їх продаж, найчастіше відбувалися в тих же торговельних місцях (Кафа, Аккерман, Добруджа) [9, с. 722–724].

Досліджуючи україно-османські відносини, історик вводить у науковий обіг джерела — третій напрямок. Говорячи про важливість та доцільність використання східних джерел, Я. Дашкевич в одній зі своїх доповідей в бюро Археографічної комісії АН УРСР зазначав: «...ім [джерелам] належить важливе місце у джерельній базі історії України...» [8, с. 149].

Основний комплекс джерел, який нас цікавить найбільше, складається з листування між турецьким султаном, його васалом кримським ханом та князем Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої [7, с. 541; 6, с. 692]. Листування є важливим джерелом вивчення не тільки тогочасної міжнародної ситуації за зміни рухливості Українського кордону, але й козацького здобичництва. Однією з претензій османського султана були постійні грабунки «свавільними людьми» (козаками) татарських улусів та торгових кораблів [1; 7, с. 539–564]. Султан вимагав припинення таких походів та відшкодування збитків, зазначаючи при цьому, що саме і в якій кількості забирали українські козаки.

Таким чином, проаналізувавши роботи Я. Дашкевича, можна виокремити три основних напрямки, в межах яких історик торкається тематики здобичництва. Перший — дослідження Великого Степового кордону та його впливу на побутову культуру козацтва; другий — взаємодія козаків з турками, татарами, ногайцями, результатом якої стало становлення здобичного промислу та запозичення окремих його складових, наприклад, таких як захоплення полонених. Третій напрям стосується введення у науковий обіг джерел, переважно канцелярії, в якій містяться згадки про здобичні походи козаків. Праці Ярослава Дашкевича дозволяють розглянути здобичництво в контексті тогочасної міжнародно-політичної ситуації. У свою чергу теорія Великого Степового кордону дає змогу більш детально дослідити соціокультурні аспекти козацького здобичництва.

Література та джерела

1. Abrahamowicz Z. Katalog dokumentów tureckich: dokumenty do dziejów Polski i krajów óściennych w latach 1455–1672. Cz. 1. — Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1959. — 361 p.
2. Turner F. J. The Significance of the Frontier in American History (1894) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www>.

- historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/archives/the-significance-of-the-frontier-in-american-history. — Дата звернення: 06.04.2017.
3. Бачинська О. Українське козацтво / О. Бачинська, Т. Чухліб, В. Щербак. — Київ: Кристал Бук, 2015. — 400 с.
 4. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. — К.: Наукова думка, 1995. — Т. VII. — 624 с.
 5. Дашкевич Я. Козацтво на Великому кордоні / Я. Дашкевич // Український історичний журнал. — К., 1990. — № 12. — С. 20–22.
 6. Дашкевич Я. Східні джерела з історії України — перспективи вивчення і публікації / Я. Дашкевич // Україна і Схід: [збірник наукових праць]. — Львів, 2016. — С. 690–696.
 7. Дашкевич Я. Турецьке дипломатичне листування українською мовою в 40-х рр. XVI ст. / Я. Дашкевич // Україна і Схід: [збірник наукових праць]. — Львів, 2016. — С. 539–564.
 8. Дашкевич Я. Східні джерела з історії України: проблема видання // Український історичний журнал. — К., 1989. — № 11. — С. 149–152.
 9. Дашкевич Я. Україна і Туреччина — дослідження взаємовідносин XV–XVIII ст. / Я. Дашкевич // Україна і Схід: [збірник наукових праць]. — Львів, 2016. — С. 715–726.
 10. Дашкевич Я. Україна на межі між сходом і заходом (XIV–XVIII ст.) / Я. Дашкевич // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. Праці історико-філософської секції. — Львів, 1991. — Т. ССХХІІ. — С. 28–44.
 11. Плецький С. Здобичництво / С. Плецький // Українське козацтво: мала енциклопедія. — К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 172.
 12. Капраль М. У майстерні історика: Я. Дашкевич як джерелознавець та дослідник спеціальних історичних дисциплін / М. Капраль [та ін.]. — Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2011. — 792 с.
 13. Український степовий кордон в середині XVI ст. (спогади барського старости Бернарда Претвича) / упорядник Мальченко О. Є. — Запоріжжя; Київ: Тандем-У, 1997. — 84 с.
 14. Фелонюк А. Схід у науковій спадщині Ярослава Дашкевича / А. Фелонюк // Україна і Схід: [збірник наукових праць]. — Львів, 2016. — С. 7–76.

REFERENCES

1. ABRAHAMOWICZ, Z. (1959) Katalog dokumentyw tureckich: dokumenty do dziejyw Polski i krajyw ysciennych w latach 1455–1672. Cz. 1. Warszawa : Panstwowe wydawnictwo naukowe. (In Polish)
2. TURNER, F. J. (1894) *The Significance of the Frontier in American History* [Online] Available from: <https://www.historians.org/about-aha-and-membership/aha-history-and-archives/archives/the-signifi->

- cance-of-the-frontier-in-american-history. [Accessed: 6 April 2017]. (In English)
3. BACHYNSKA, O., CHUKHLIB, T. & SHCHERBAK, V. (2015) Ukrayins'ke kozacztvo — *Ukrainian Cossacks*. Kyiv: Crystal Beech. (In Ukrainian).
 4. HRUSHEVSKY, M. (1995) *Istoriya Ukrayiny'-Rusy' — History of Ukraine-Rus*. Vol. VII. Kyiv: Naukova Dumka. (In Ukrainian).
 5. DASHKEVICH, J. (1990) Kozacztvo na Vely'komu kordoni — Cossacks on the frontier thesis. *Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal — Ukrainian Historical Journal*. No. 12. p. 20–22. (In Ukrainian).
 6. DASHKEVICH, J. (2016) Skhidni dzherela z istoriyi Ukrayiny' — perspekty'vy' vy'vchennya i publikaciy — Eastern sources on the history of Ukraine — prospects for study and publication. *Ukrayina i Skhid — Ukraine and East*. Collection of scientific papers. L'viv. p. 690–696. (In Ukrainian).
 7. DASHKEVICH, J. (2016) Turecz'ke dy'plomaty'chne ly'stuvannya ukrayins'koyu movoyu v 40-x rr. XVI st. — Turkish diplomatic correspondence Ukrainian language in the 40's. XVI century. *Ukrayina i Skhid — Ukraine and East*. Collection of scientific papers. L'viv. p. 539–564. (In Ukrainian).
 8. DASHKEVICH J. (1989) Skhidni dzherela z istoriyi Ukrayiny': problema vy'dannya — Eastern sources on the history of Ukraine: the problem of Ukrainian edition. *Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal — Ukrainian Historical Journal*. No. 11. p. 149–152. (In Ukrainian).
 9. DASHKEVICH, J. (2016) Ukrayina i Turechchy'na — doslidzhen-nya vzayemovidnosy'n XV– XVIII st. — Ukraine and Turkey — the study of the relationship XV — XVIII century. *Ukrayina i Skhid — Ukraine and East*. Collection of scientific papers. L'viv. p. 715–726. (In Ukrainian).
 10. DASHKEVICH, J. (1991) Ukrayina na mezhi mizh schodom i zachodom (XIV-XVIII st.) — Ukraine on the border between East and West (XIV-XVIII centuries.). *Zapy'sky' naukovogo tovary'stva im. T. Shevchenka — Notes Shevchenko Scientific Society*. Proceedings of the historical and philosophical section. L'viv. Vol. CCXXII. p. 28–44. (In Ukrainian).
 11. PLETSKYY, C. (2002) *Zdobychnytstvo*. Ukrayins'ke kozacztvo: Mala ency'klopediya — *Ukrainian Cossacks: Small Encyclopedia*. Kyiv: Genesis; Zaporizhia: Premier. p. 172. (In Ukrainian).
 12. RAPRAL, M. et al. (2011) U majsterni istory'ka: Ya. Dashkevych yak dzhereloznavecz' ta doslidny'k special'ny'kh istory'chny'kh dy'scy'plin — *In the workshop of the historian, J. Dashkevich as a researcher in resources and special historical disciplines*. L'viv: Literary Agency «Pyramid». (In Ukrainian).
 13. MALCHENKO, O. (1997) Ukrayins'ky'j stepovy'j kordon v seredy'ni XVI st. (spogady' bars'kogo starosty' Bernarda Pretvy'cha) — *Ukrainian steppe border in the middle of the XVI century. (Memories Bar*

- Captain Bernard Pretvycha*). Zaporizhia, Kyiv: «Tandem-U». (In Ukrainian).
14. FELONYUK, A. (2016) *Skhid u naukovij spadshhy'ni Yaroslava Dashkevycha — East in scientific legacy Yaroslav Dashkevich. Ukrayina i Shid — Ukraine and East*. Collection of scientific papers. L'viv. p. 7–76. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 4 травня 2017 р.

УДК 93(477)

М. М. Вітряк

**«УКРАЇНА — НЕ РОСІЯ»: АКТУАЛЬНІСТЬ
КНИГИ Л. КУЧМИ ДЛЯ СУЧАСНОГО
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Вітряк Максим Миколайович, аспірант кафедри історії та етнографії України, e-mail: maxim.vitriack@yandex.ru

Одеський національний політехнічний університет,
просп. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

АНОТАЦІЯ

Літературна та публіцистична творчість політиків завжди цікавила істориків. Стаття має за мету привернути увагу громадськості до відомої книги другого Президента України Леоніда Даниловича Кучми «Україна — не Росія», яка свого часу спричинила великий суспільний розголос і суперечки. В статті досліджуються історичні та політичні думки другого Президента України, висловлені в його монографії, проаналізовано ідеї та прогнози відомого політика, які збулися. Особлива увага приділяється його історичним поглядам та актуальним проблемам сучасної України. В статті йде мова про аргументи другого Президента України Леоніда Даниловича Кучми щодо болючих та актуальних тем української історії, таких як: феномен радянської «українізації», трагедія Голодомору, історична міфологія «зради» гетьмана Івана Мазепи, парадокс політико-культурних зв'язків України та Росії, проблема кримського та донецького сепаратизму. Вказані ті мотиви, які спонукали Леоніда Даниловича Кучму звернутися до цих тем.

Розглянуті основні історичні положення монографії «Україна—не Росія» Л. Д. Кучми, які, на думку автора статті, є найбільш актуальними. Окремо висвітлені думки щодо історії України, а також ставлення автора як одного з учасників дер-